

Sl. 1. Tlocrt Varaždina iz 1657.
Fig. 1 Plan of Varaždin, 1657

DAMIR KRAJNIK, MLADEN OBAD ŠČITAROCI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 725.963.3 (VARAŽDIN) "18"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.02 – URBANISTIČKO I PROSTORNO PLANIRANJE
2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 2. 4. 2007. / 31. 5. 2007.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 725.963.3 (VARAŽDIN) "18"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.02 – URBAN AND PHYSICAL PLANNING
2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 2. 4. 2007. / 31. 5. 2007.

PREOBRAZBA BASTIONSКИH UTVRĐENJA GRADA VARAŽDINA CONVERSION PROCESS OF BASTION FORTIFICATIONS IN VARAŽDIN

BASTIONSKO UTVRĐENJE
URBANA PREOBRAZBA
VARAŽDIN
19. STOLJEĆE

BASTION FORTIFICATIONS
URBAN CONVERSION
VARAŽDIN
19TH CENTURY

Analizom procesa preobrazbe bastionskih utvrđenja u Varaždinu i analizom urbanističkih obilježja prostora na njihovu mjestu početkom 21. stoljeća u članku je pokazano da su gradograditeljski procesi u Varaždinu tijekom 19. stoljeća bili vrlo slični onima u europskim gradovima, posebice u gradovima nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, što je u ovom slučaju vidljivo kroz postojanje zajedničkoga modela preobrazbe bastionskih utvrđenja.

The analysis of the conversion process of Varaždin bastion fortifications as well as the resulting urban features of these sites in the early 21st century indicates that the 19th century urban development of Varaždin was remarkably similar to urban development trends in other European cities, especially those within the Austro-Hungarian Empire. The analysis clearly shows the existence of a common model of the conversion process.

UVOD

INTRODUCTION

Istraživanje procesa izgradnje i preobrazbe bastionskih utvrđenja te analiza urbanističkih obilježja prostora na njihovu mjestu početkom 21. stoljeća u Varaždinu dio je istraživanja u sklopu znanstvenoga projekta „Urbanističko i pejzažno naslijeđe Hrvatske kao dio europske kulture”¹ te dio istraživanja doktorske disertacije D. Krajnika pod naslovom „Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja – Modeli i urbanistička obilježja preobrazbe sedam gradova kontinentalne Hrvatske u kontekstu europske gradogradnje!”², izrađene u sklopu istoga projekta. Budući da je cilj projekta hrvatsko urbanističko i perivojno naslijeđe postaviti u europski kontekst, namjera je ovoga članka prikazati obilježja procesa izgradnje i preobrazbe bastionskih utvrđenja, te urbanistička obilježja prostora na njihovu mjestu početkom 21. stoljeća u Varaždinu kako bi se pokazala sličnost gradograditeljskih procesa u hrvatskim gradovima s istovjetnim procesima u Europi tijekom 19. stoljeća. Naime, preobrazbom bastionskih utvrđenja u europskim gradovima tijekom 19. stoljeća ostvarena su neka od najznačajnijih urbanističkih rješenja toga doba, kojima su prostori na mjestu nekadašnjih utvrđenja postali kvalitetno oblikovana proširenja gradske jezgre s pretežitom izgradnjom zgrada javne namjene, reprezentativnih stambenih građevina i javnih gradskih prostora. Cilj je članka pokazati obilježja procesa preobrazbe bastionskih utvrđenja, kao i karakteristike re-

zultata takvih procesa u smislu urbanističkih obilježja prostora početkom 21. stoljeća u Varaždinu, te kako se u tome smislu gradograditeljski procesi u Varaždinu tijekom 19. stoljeća uklapaju u europski kontekst.

Povijest varaždinske utvrde, jezgre današnjega urbanog središta sjeverozapadnog dijela kontinentalne Hrvatske smještenog uz južnu obalu Drave, seže do srednjega vijeka, točnije – na početak 12. stoljeća kada je na mjestu današnjega Staroga grada utemeljen vlastelinski burg (*Castrum comitis*). Srednjovjekovna varaždinska utvrda bila je nepravilnoga četverokutnog oblika, veličine današnjega Staroga grada bez zemljanoga bastionskog dijela, izdužena u smjeru istok-zapad, te građena od trajnoga materijala. Tijekom 12. i 13. stoljeća južno od vlastelinskoga grada kao predgrađe se razvija građansko naselje koje polovicom 15. stoljeća dobiva prva utvrđenja u obliku drvenih palisada, da bi se početkom 16. stoljeća počele podizati zidine.

IZGRADNJA UTVRĐENJA

BUILDING UP THE FORTIFICATIONS

Polovicom 16. stoljeća Varaždin dobiva značajnu geostratešku ulogu³ pa utvrđenja vlastelinskoga i građanskoga grada doživljavaju preobrazbu u duhu talijanskoga renesansnog fortifikacijskog graditeljstva. Vlastelinski se grad modernizira izgradnjom polukružnih kula povezanih zidinama, ispred kojih se nalazi tvrđavni opkop s vodom i široki zemljani bedemi s bastionima na uglovima. Modernizacija utvrda u Varaždinu prvi je primjer pojave bastionskoga tipa utvrđivanja na prostoru Hrvatske, koje se javlja istodobno s bastionskim utvrđivanjem austrijskih gradova kao što su Beč, Graz i Klagenfurt.⁴

Pred sjevernim zidom građanskoga grada podiže se dugačak bedem s velikim bastionom na istočnom kraju, dok se na istočnom, južnom i zapadnom dijelu utvrđenja građanskoga grada (koja zadržavaju svoj nepravilan četverokutni oblik) uza zidine podižu zemljani bedemi⁵ i grade se tri bastiona.⁶ Prema Specklinovu planu iz 1578. godine,⁷ nakon renesansne preobrazbe postojala su samo dva ulaza u gra-

1 Znanstveni projekt 054-0543089-2967, provodeno uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (glavni istraživač: prof. dr.sc. Mladen Obad Ščitaroci)

2 KRAJNIK, 2007.

3 Varaždin u doba turske opasnosti postaje obrambena utvrda prvog reda.

4 ŽMEGAČ, 2000: 27

5 Na kurtinama i u uglovima zadržavaju se kružne kule.

6 Bastioni se grade na sredini istočnog bedema, te na jugoistočnom i jugozapadnom uglu gdje obuhvaćaju kružne kule.

7 LENTIC-KUGLY, 1973: 127-4 (slikovni dio)

đansko naselje – mostovima preko sjevernog i južnog tvrđavnog opkopa, a bastionska utvrđenja površine 21 ha zatvarala su vlastelinski i građanski grad na prostoru od približno 14 ha. Iako su postojali prijedlozi modernizacije utvrđenja u 17. stoljeću,⁸ varaždinske utvrde nakon preobrazbe polovicom 16. stoljeća zadržavaju oblik i veličinu sve do razgradnje nakon 1807. godine⁹ (Sl. 2 i 3).

Nakon povlačenja Turaka iz Slavonije krajem 17. stoljeća, bastionska utvrđenja postaju smetnja razvoju grada, budući da gube uporabnu svrhu, te postaju vizualna i fizička zapreka povezivanju gradske jezgre i predgrađa, a močvarna voda u tvrđavnim opkopima postaje higijenski problem. Godine 1768. Grad podnosi Kraljevskom vijeću plan isušivanja i zatrpavanja opkopa, no zbog nedostatka novca taj se zahvat odgađa do početka 19. stoljeća. U međuvremenu, od 1773. do 1807. godine, probijene su gradske zidine pa su uspostavljeni suhi prijelazi preko tvrđavnog opkopa na mjestima najvećega prometnog opterećenja. Time je nekadašnje jedinstveno grabište podijeljeno na pet nejednakih dijelova.¹⁰ Tako uspostavljena podjela postala je osnova za stvaranje urbane matrice koja nastaje nakon 1807. godine, kada započinje razgradnja utvrđenja.¹¹ Kao podlogu za razgradnju utvrđenja 1807. godine Ignaz

Beyschlag izrađuje kartu grada na kojoj su urisane sve promjene u gradskoj strukturi od 1791. do početka 19. stoljeća.¹²

Razgradnju i preobrazbu varaždinskih utvrđenja obilježava razmjerno kratko razdoblje u kojem je provedena, kada su tijekom prve polovice 19. stoljeća utvrđenja oko građanskoga grada u potpunosti nestala (Sl. 4), pa je na njihovu mjestu oblikovana nova urbana matrica koja je u tom obliku zadržana do početka 21. stoljeća, dok su utvrđenja vlastelinskoga grada gotovo u potpunosti sačuvana (Sl. 5 i 13).

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA SJEVERNOGA DIJELA UTVRĐENJA

DISINTEGRATION AND CONVERSION OF NORTHERN FORTIFICATIONS

Budući da su utvrđenja oko vlastelinskoga grada gotovo u potpunosti sačuvana, na istočnom dijelu sjevernoga grabišta početkom 21. stoljeća jasno je vidljiva renesansna bastionska struktura u svome izvornom obliku (osim vode u opkopima). Jedinu promjenu čini nekoliko kuća izgrađenih na vanjskom rubu tvrđavnoga opkopa odnosno na južnoj strani obilazne ulice oko utvrđenja¹³ (današnja Ulica Vladimira Nazora) u prvoj polovici 19. stoljeća.

Prvi urbanistički zahvat prije sveobuhvatnog rušenja utvrđenja te visinskog izravnavanja zidina i tvrđavnog opkopa oko građanskoga grada nakon 1807. godine predstavlja planska izgradnja sjeverne strane današnje Bakačeve ulice nizom jednokatnih građanskih kuća na potezu nekadašnje sjeverne kurtine. Rušenje bastionskih utvrđenja te nasipavanje i visinsko ujednačavanje tvrđavnog opkopa, uz uspostavu nove parcelacije na prostoru između vlastelinskoga grada i nekadašnjih sjevernih gradskih vrata, započinje oko 1817. godine i traje do polovice 19. stoljeća. U tom razdoblju oblikovana je istočna i južna strana novonastale urbane kasete s izgradnjom zapadnog pročelja Banskoga trga,¹⁴ odnosno neprekinutim potezom izgradnje pročelja sjeverne strane današnje Bakačeve ulice. Na sjevernom dijelu prema *Via fossata ambiens*¹⁵ i na zapadnom dijelu bloka prema vlastelinskom gradu do izrade katastarske karte oko 1860. godine ustrojena je nova parcelacija, ali bez izgradnje.

Istočno od trase sjevernog ulaza u građansko naselje, nakon rušenja kurtine i sjeveroistočnog bastiona, u prvoj polovici 19. stoljeća oblikovan je prostor Banskoga trga¹⁶ kao proširenje *Fossatum Septentrionale* prema jugu, ali s vrlo rijetkom rubnom izgradnjom. Južni dio trga, na potezu nekadašnje sjeverne kurtine ostaje neizgrađen do prve polovice 20. stoljeća. Na istočnom dijelu, na prostoru sjeveroistočnog bastiona građanskoga naselja do 1860-ih godina također nema izgradnje, tako da istočni rub trga čini pretežito neizgrađena

8 Projekt Martina Stiera za pregradnju i modernizaciju varaždinskih utvrđenja oko 1664. godine (LENTIC-KUGLY, 1973: 127-6 /slikovni dio/).

9 Znacajna promjena izvedena na utvrđenjima od polovice 16. do početka 19. stoljeća bilo je povezivanje bedema vlastelinskoga grada u neprekinutu obrambenu strukturu polovicom 18. stoljeća.

10 Ivy Lentic-Kugly u knjizi „Varaždin nakon požara 1776.“ raščlanjuje prostor nekadašnjih utvrđenja u pet prostornih cjelina – grabišta: 1) sklop Staroga grada s bedemima i grabištima, te prostor istočno i sjeverno od bedema, do sjevernih gradskih vrata (današnjega Trga bana Jelčića); 2) prostor od sjevernih gradskih vrata do Dravske ulice (današnje Kukuljevićeve ulice); 3) potez grabišta od Dravske (Kukuljevićeve) ulice na sjeveru do Ludbreske (današnje Ulice kralja Petra Kresimira IV.) na jugu; 4) prostor opkopa i bedema od Ludbreske (današnje Ulice kralja Petra Kresimira IV.) do mosta pred južnim vratima (današnjega Trga slobode); 5) od Zagrebackih vrata na jugu do Streljačke ulice (današnje Ulice V. Lisinskog) na sjeveru (nekadašnje cijelo zapadno grabište).

11 Provedba razgradnje i preobrazbe utvrđenja omogućena je odlukom gradske uprave iz 1806. godine da se zatrpavanje i planiranje tvrđavnih opkopa financira prodajom građevnog materijala srušenih bedema i bastiona te prodajom parcela na novouređenom građevnom zemljištu.

12 LENTIC-KUGLY, 2001: 12

13 *Via fossata ambiens*

14 Današnji Trg bana Jelčića

15 *Via fossata ambiens* naziv je za cjelinu obilaznoga puta, uspostavljenog između tvrđavnog opkopa građanskoga i vlastelinskoga grada te izgradnje predgrađa u 18. stoljeću, koji je na karti grada Ignaza Beyschlaga iz 1807. godine podijeljen prema stranama svijeta na *Fossatum Septentrionale* na sjevernom, *Fossatum Orientale* na istočnom, *Fossatum Meridionale* na južnom i *Fossatum Occidentale* na zapadnom dijelu (LENTIC-KUGLY, 1977: 127-15 /slikovni dio/).

16 Današnji Trg bana Jelčića

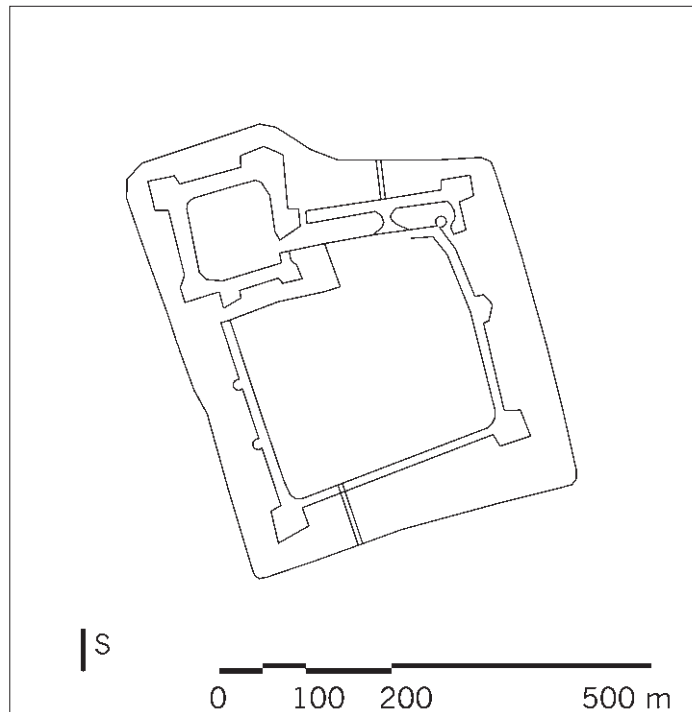

Sl. 2. Karta Varaždina Ignaza Beyschlaga iz 1807. godine

FIG. 2 MAP OF VARAŽDIN BY IGNAZ BEYSCHLAG FROM 1807

Sl. 3. Shematski prikaz bastionskih utvrđenja u Varaždinu

FIG. 3 SCHEMATIC REPRESENTATION OF VARAŽDIN BASTION FORTIFICATIONS

struktura unutar nekadašnjega tvrđavnog opkopa u prvoj polovici 19. stoljeća, s građevnom crtom koja prati obris nekadašnje fortifikacije. Do početka 19. stoljeća na prostoru sjeverno od obilaznog puta uz tvrđavni opkop oblikovane su urbane kasete nepravilnog oblika, određene pravcima postojećih ulica, izgradnjom reprezentativnih javnih i stambenih zgrada.

Od polovice 19. do početka 21. stoljeća izgrađen je zapadni dio prostora između utvrđenja vlastelinskoga grada i današnjega Trga bana Jelačića, te južna strana trga s neprekinutom građevnom crtom prema istoku i jugu (prema Senoinoj odnosno Bakačevoj ulici, na pravcu nekadašnje sjeverne kurtine). U prvoj polovici 20. stoljeća istočni dio Trga bana Jelačića (prostor sjeveroistočnog bastiona građanskoga naselja) perivojno je uređen, a južno od njega izgrađena je crkva. Urbana matrica sjeverne strane današnje Nazorove ulice zadržana je u nepromijenjenom obliku, uz popunjavanje neizgrađenih parcela novom izgradnjom, tako da je na cijelom potezu uspostavljena neprekinuta građevna crta (Sl. 6).

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA ISTOČNOGA DIJELA UTVRĐENJA

DISINTEGRATION AND CONVERSION OF EASTERN FORTIFICATIONS

Do početka 19. stoljeća na istočnom dijelu utvrđenja oko varaždinskoga građanskoga grada probijena je kurtina pa je uspostavljen

suhi prijelaz preko tvrđavnog opkopa na pravcu današnje Kukuljevićeve ulice. Razgradnja utvrđenja izvedena je u cijelosti tijekom prve polovice 19. stoljeća, a na njihovu su mjestu oblikovane tri urbane kasete nepravilnoga oblika, određene potezom nekadašnje kurtine i trasama ulica uspostavljenih do 1807. godine. U dvije sjeverne urbane kasete (od današnjega Trga bana Jelačića do Pavlinske ulice) u vrijeme izrade katastarske karte prostor je podijeljen na parcele razmjerno pravilnoga četverokutnog oblika s rijetkom izgradnjom uz obodne ceste. Iznimku čini južna strana današnje Kukuljevićeve ulice gdje je do druge polovice 19. stoljeća oblikovana neprekinuta građevna crta. Središnjim dijelom blokova do druge polovice 19. stoljeća tekao je kanal¹⁷ koji je i danas čitljiv u denivelaciji terena. Južna insula istočnoga grabišta uobličena je nakon 1807. godine probijanjem Setališne ulice¹⁸ kroz prostor jugoistočnog bastiona građanskoga naselja i spajanjem s obilaznom ulicom oko utvrđenja.

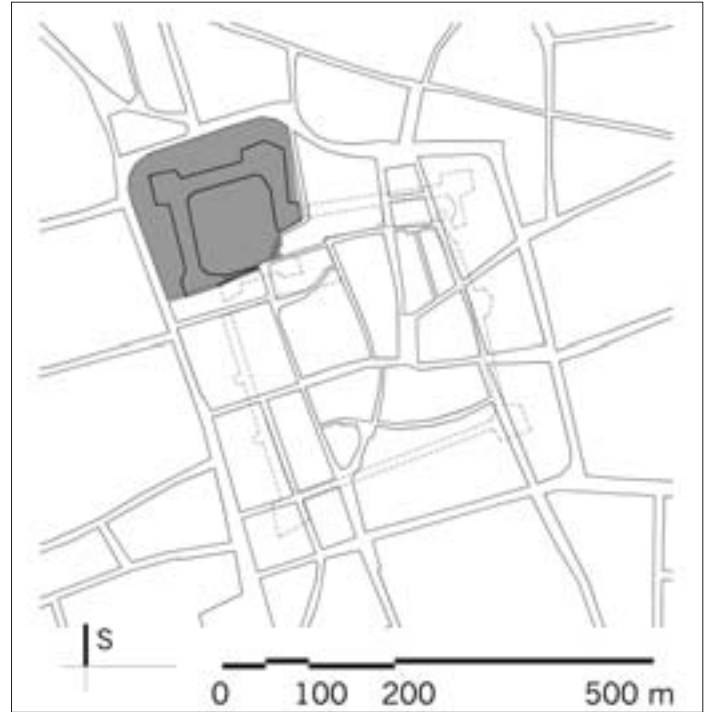
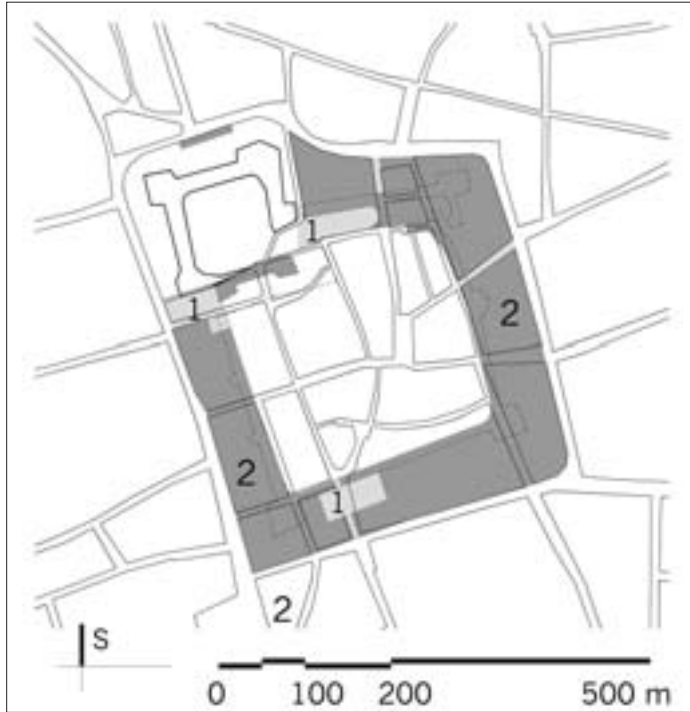
Do polovice 19. stoljeća uspostavljena je nova parcelacija i izgradnja, pri čemu je izgradnja koncentrirana na sjevernoj i zapadnoj strani (u središnjem je dijelu prisutna i neprekinuta

¹⁷ Ostatak tvrđavnog opkopa s vodom

¹⁸ Današnja ulica Alojzija Stepinca

¹⁹ LENTIC-KUGLY, 1977: 127-5

²⁰ Današnja Kolodvorska ulica

građevna crta), dok je na južnoj i istočnoj strani istoga bloka prisutna pretežito neizgrađena struktura. Budući da se kroz središnji dio bloka nastavljao prije spomenuti kanal, u tome dijelu prostora nema značajnije izgradnje. Prostor istočno od *Fossatum Orientale* oblikovan je već u 17. stoljeću pravcima postojećih ulica što zatvaraju blokove kojih se oblik zadržao do danas. To je vidljivo već na planu M. Stiera iz 1660. godine.¹⁹

Početak 19. stoljeća novonastale gradske kasete u potpunosti su parcelirane, te se javlja nova izgradnja – najvećim dijelom uz obilaznu ulicu oko utvrđenja. Urbana struktura cjelokupnog prostora (na objema stranama *Fossatum Orientale*) ostala je do početka 21. stoljeća gotovo nepromijenjena u odnosu na prvu polovicu 19. stoljeća. Gradske insule najvećim su dijelom zadržale svoj oblik uz izgradnju novih kuća, tako da je na najvećem dijelu prostora prisutna blokovska struktura izgradnje. Jedina je promjena probijanje Nove ulice²⁰ prema zgradi željezničkoga kolodvora nakon 1860. godine, čime je u obliku maloga trokutnog trga uobličeni jugoistočni ugao nekadašnje obilazne ulice oko tvrđavnog opkopa (Sl. 7).

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA JUŽNOGA DIJELA UTVRĐENJA

DISINTEGRATION AND CONVERSION OF SOUTHERN FORTIFICATIONS

Od 18. stoljeća zapadnim dijelom obilazne ulice oko tvrđavnog opkopa južno od utvrđenja građanskoga grada (*Fossatum Meridionale*) dominiraju sklop kapucinskog samostana s velikim vrtom na jugozapadnom dijelu te sjeverni dio bloka južno od nekadašnjih južnih gradskih vrata (*Porta civitatis inferior*) između današnje Blažekove, Cesarčeve i Zagrebačke ulice, s reprezentativnom izgradnjom palače Erdödy-Patačić (Sl. 9).

Početak 19. stoljeća južnu stranu *Fossatum Meridionale* zapadno od povijesnoga južnog prilaza gradu (*Via magna*, današnja Zagrebačka ulica) obilježava gradnja građanskih prizemnica na parcelama nepravilnoga oblika, s prekidom na središnjem dijelu gdje se nalazi perivoj ispred vile dr. Müllera (Sl. 12).

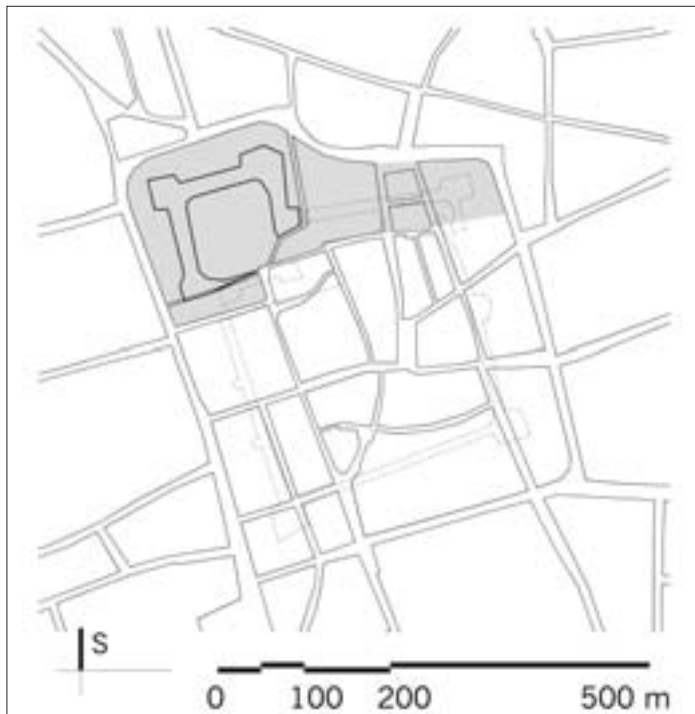
Na prostoru nekadašnjega tvrđavnog opkopa uz južna gradska vrata između 1791. i 1795. godine javlja se izgradnja na objema stranama prilaznoga puta gradskoj jezgri preko tvrđavnog opkopa. Rušenje i preobrazba južnoga dijela varaždinskih utvrđenja započinje oko 1815. godine i traje do polovice 19. stoljeća. Prostor između novoprobijene Šetališne ulice na istoku i južnih gradskih vrata na zapadu oblikuje se kao gradsko šetalište²¹ od 1830-ih godina (današnje Jagicevo šetalište).

SL. 4. DOBA PREOBRAZBE UTVRĐENJA U VARAŽDINU: 1 – DRUGA POLOVICA 18. STOLJEĆA; 2 – PRVA POLOVICA 19. STOLJEĆA

FIG. 4 CONVERSION OF VARAŽDIN FORTIFICATIONS: 1 – SECOND HALF OF THE 18TH C.; 2 – FIRST HALF OF THE 19TH C.

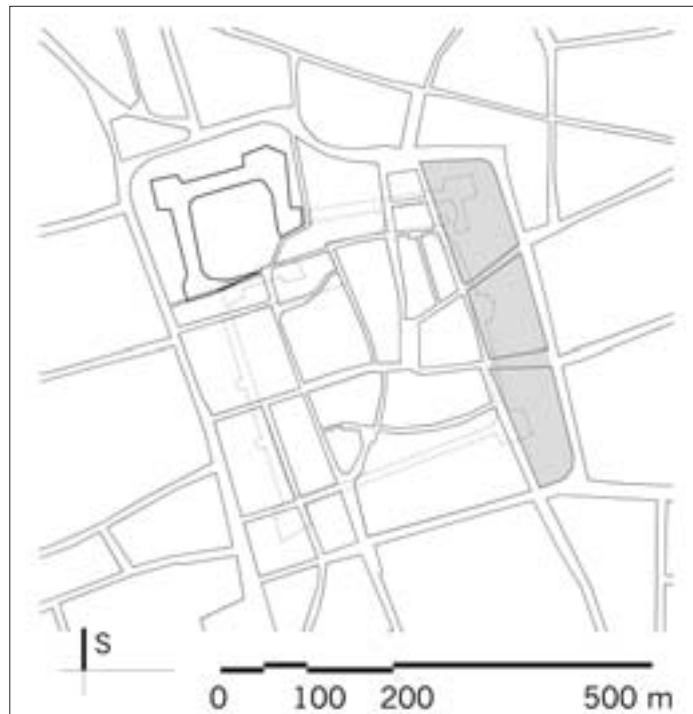
SL. 5. SAČUVANI DIJELOVI UTVRĐENJA U VARAŽDINU
FIG. 5 PRESERVED PARTS OF VARAŽDIN FORTIFICATIONS

²¹ Uređenje perivoja započinje dr. Müller oko 1835. godine, da bi nakon 1838. brigu oko uređenja preuzeo Grad. Tijekom vremena šetalište doživljava dvije oblikovne preobrazbe – prvu povodom izgradnje varaždinskoga kazališta 1870-ih godina, a drugu nakon 1900. godine prigodom postavljanja spomenika kraljici Elizabeti (BOJANIC OBAD ŠČITAROCI; OBAD ŠČITAROCI, 2004: 159-161).

SL. 6. SJEVERNI DIO UTVRĐENJA – PROSTOR JUžno OD FOSSATUM SEPTENTRIONALE, ODNOSNO PROSTOR OD DANAŠNJE VRAZOVE ULICE NA ISTOKU DO PRERADOVIČEVE ULICE NA ZAPADU

FIG. 6 NORTHERN FORTIFICATIONS – AREA SOUTH FROM FOSSATUM SEPTENTRIONALE, I.E. NOWADAYS THE AREA BETWEEN VRAZOVA ST. IN THE EAST AND PRERADOVIČEVA ST. IN THE WEST

SL. 7. ISTOČNI DIO UTVRĐENJA – PROSTOR ZAPADNO OD FOSSATUM ORIENTALE, ODNOSNO PROSTOR OD DANAŠNJE NAZOROVE ULICE NA SJEVERU DO CESARČEVE ULICE NA JUGU

FIG. 7 EASTERN FORTIFICATIONS – AREA WEST FROM FOSSATUM ORIENTALE, I.E. NOWADAYS THE AREA BETWEEN NAZOROVA ST. IN THE NORTH AND CESARČEVA ST. IN THE SOUTH

SL. 8. ZGRADA POŠTE I KAZALIŠTA POČETKOM 21. STOLJEĆA
FIG. 8 POST OFFICE AND THEATRE, EARLY 21ST C.

U perivoju je zadržano obličje terena nekadašnjeg opkopa, a na njegovu sjevernom dijelu djelomično je sačuvan potez kurtine. Na prostoru jugozapadnoga bastiona i opkopa oko njega, nakon rušenja utvrđenja u prvoj polovici 19. stoljeća, proširenjem *Via fossata ambiens* oblikovan je trg (Kapucinski terg), s rijetkom izgradnjom na sjevernom dijelu bloka i neprekinutom linijom pročelja kvadratičnog bloka na sjeveroistočnom dijelu, zapadno od nekadašnjih gradskih vrata.

Urbana struktura uspostavljena na prostoru južnoga dijela utvrđenja do polovice 19. stoljeća nije se više značajno mijenjala. Južni dio Kapucinskoga trga oblikovan je u 20. stoljeću kao perivoj, dok je na sjevernom rubu u drugoj polovici 20. stoljeća postojeću izgradnju zamijenila zgrada robne kuće.

U drugoj polovici 19. stoljeća, dotad neizgrađeni jugoistočni ugaon Kapucinskoga trga oblikovan je produžetkom postojećega kvadratičnog bloka prema jugu izgradnjom zgrade pošte, dok je s istočne strane ulice na jugozapadnom dijelu Šetalista izgrađena zgrada novoga varaždinskoga kazališta 1870. godine (Sl. 8). Pretežito neizgrađenu strukturu južne strane današnje Cesarčeve ulice tijekom druge polovice 19. i u 20. stoljeću zamijenila je neprekinuta izgradnja uličnih pročelja, pri čemu su kao neizgrađeni zadržani potezi sjevernoga dijela gradske kasete između današnje Vrazove i Blažekove ulice, te perivoja ispred vile dr. Müllera.

RAZGRADNJA I PREOBRAZBA ZAPADNOGA DIJELA UTVRĐENJA

DISINTEGRATION AND CONVERSION OF WESTERN FORTIFICATIONS

Prva je promjena na zapadnom dijelu utvrđenja u Varazdinu probijanje gradskoga zida na njegovu sjevernu stranu, neposredno uz tvrđavni opkop južno od vlastelinskoga grada, i otvaranje Opatičkih vrata 1773. godine. Tim je zahvatom ostvarena neposredna veza gradske jezgre s *Fossatum Occidentale* odnosno sa zapadnim predgrađem. Do kraja 18. stoljeća izgrađene su prve kuće na prostoru bedema i tvrđavnog opkopa koje su odredile širinu Streljačke ulice.²²

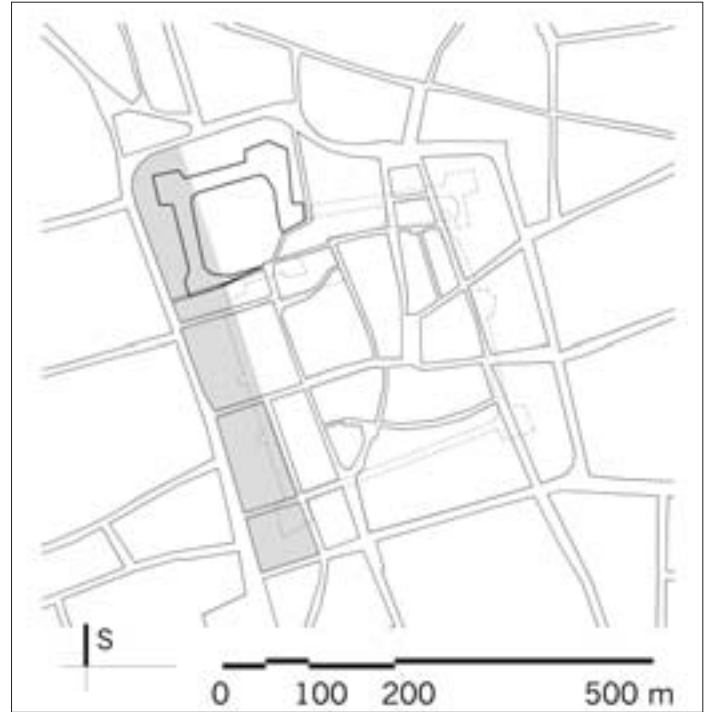
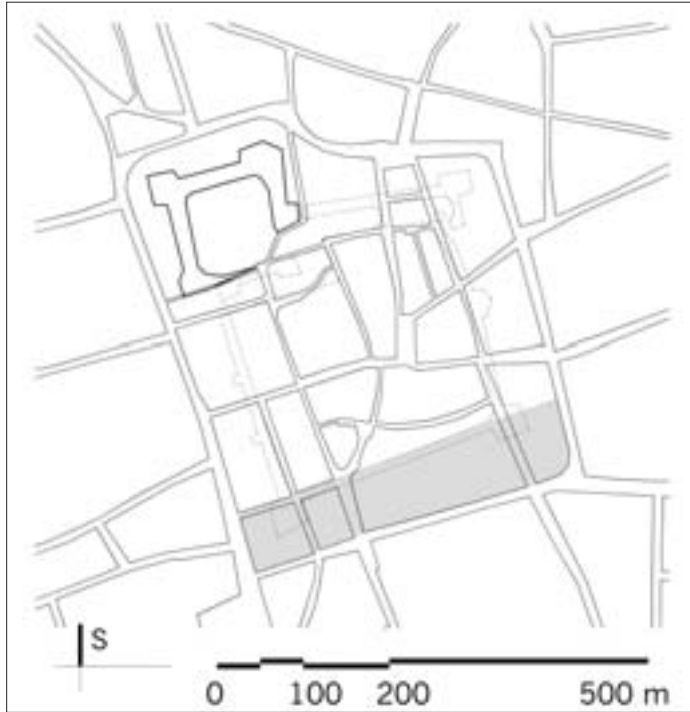
Krajem 18. stoljeća u dijelu bloka uz *Fossatum Occidentale* između današnje Ulice Vatroslava Lisinskog i Ulice Andrije Kačića Miošića, oblikovan je javni gradski perivoj Prater,²³ gdje u 20. stoljeću dolazi do izgradnje stambenih građevina.²⁴ Nakon 1816. godine počinje rušenje utvrđenja i visinsko ujednačavanje tvrđavnog opkopa s razinom terena u gradskoj jezgri i predgrađu. Između sačuvanoga tvrđavnog opkopa vlastelinskoga grada i Streljačke ulice do izrade katastarske karte

²² Današnja Ulica Vatroslava Lisinskog

²³ Prikazan na katastarskoj karti grada iz 1860. godine

²⁴ BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI; OBAD ŠČITAROCI, 2004: 159

²⁵ Na katastarskoj karti, izrađenoj oko 1860. godine, prikazane su samo dvije kuće na sjevernoj strani Streljačke ulice, jedna na pravcu nekadašnjih zidina, a druga na uglu

oko 1860. godine prostor je parceliran, ali gotovo neizgrađen.²⁵ Slična je situacija i na prostoru između Streljačke ulice i Kapucinskoga trga, koji se izgradnjom Nove ulice²⁶ krajem prve polovice 19. stoljeća dijeli na dva dijela. Na sjevernom dijelu nakon rušenja utvrđenja oblikuje se jedinstvena gradska kasetna spajanjem površine oblikovane visinskim izravnanim terena gradske jezgre između današnje Ulice Vatroslava Lisinskog na sjeveru, Uršulinske na zapadu i Kačićeve ulice na jugu,²⁷ koji je urbanistički oblikovan i izgrađen samo na istočnom dijelu (unutar nekadašnjih utvrđenja), dok je zapadna strana (nekadašnji prostor tvrđavnoga bedema i opkopa) parcelirana, ali najvećim dijelom neizgrađena (uz iznimku – dvije kuće uz *Fossatum Occidentale*; Sl. 10).

Za razliku od sjevernoga dijela, na prostoru južno od Kačićeve ulice oblikovane su dvije urbane kasete podijeljene ulicom nastalom na trasi nekadašnjeg puta s unutarnje strane utvrđenja (*Platea inferior moenialis*);²⁸ na njegovoj zapadnoj strani (na prostoru nekadašnjega tvrđavnoga opkopa) do polovice 19. stoljeća gotovo da nema izgradnje, dok je na istočnoj prisutna razmjerno gusta izgradnja. Južni dio bloka, izgrađen 1830-ih godina, obli-

kuje sjeverno pročelje Kapucinskoga trga (Sl. 15). Zapadna strana *Fossatum Occidentale* urbanistički je oblikovana tijekom 16. i 17. stoljeća s četiri okomite ulice u smjeru istok-zapad, između kojih je parcelirano zemljište s izgradnjom koja se najvećim dijelom veže na obilaznu ulicu uz grabište (*Via fossata ambiens*) i velikim neizgrađenim površinama poljodjelske namjene.

Potez zapadnoga dijela utvrđenja od preobrazbe u prvoj polovici 19. do početka 21. stoljeća urbanistički se nije mijenjao. Zadržani su rubovi svih tada oblikovanih gradskih insula u kojima je krajem 19. i tijekom 20. stoljeća došlo do preparcelacije i nove izgradnje, ali ne i do značajnije promjene strukture izgradnje. Najznačajnija je promjena u izgradnjenoj gradskoj strukturi svakako izgradnja zgrade robne kuće u drugoj polovici 20. stoljeća na mjestu porušenih kuća iz 1830-ih godina, koja danas oblikuje sjeverno pročelje Kapucinskoga trga (Sl. 11).

URBANISTIČKA OBLIJEŽJA PROSTORA NA MJESTU BASTIONSКИH UTVRĐENJA POČETKOM 21. STOLJEĆA

URBAN FEATURES OF THE AREA REPLACING THE FORMER BASTION FORTIFICATIONS IN THE 21ST CENTURY

Urbanistička obilježja prostora na mjestu bastionskih utvrđenja u Varaždinu određena su prema metodi istraživanja uspostavljenoj te-

Sl. 9. Južni dio utvrđenja – prostor sjeverno od *Fossatum Meridionale*, odnosno prostor od današnje Preradovićeve ulice na istoku do Vrazove ulice na zapadu

Fig. 9 Southern fortifications – area north from *Fossatum Meridionale*, i.e. nowadays the area between Preradovićeve St. in the east and Vrazova St. in the west

Sl. 10. Zapadni dio utvrđenja – prostor istočno od *Fossatum Occidentale*, odnosno prostor od današnje Cesarceve ulice na jugu do Nazorove ulice na sjeveru

Fig. 10 Western fortifications – area east from *Fossatum Occidentale*, i.e. nowadays the area between Cesarceve St. in the south and Nazorova St. in the north

Sl. 11. Prostor Kapucinskoga trga početkom 21. stoljeća

Fig. 11 Kapucinski square in the early 21st c.

današnje Vrazove i Ulice Vatroslava Lisinskog, dok su ostale parcele prikazane kao poljodjelske.

²⁶ Današnja Ulica Andrije Kačića Miošića

²⁷ Na najvećem dijelu ovoga prostora smješten je sklop uršulinskoga samostana.

²⁸ Današnja Cankarova ulica

SL. 12. PERIVOJ VILE DR. MÜLLERA I PROSTOR GRADSKOGA SETALISTA NA KATASTARSKOM PLANU IZMJERE K.O. VARAŽDIN OKO 1860. GODINE (DETAIL)

FIG. 12 PARK BELONGING TO DR MÜLLER'S VILLA AND THE PUBLIC PROMENADE ON CADASTRAL MAP AROUND 1860 (DETAIL)

meljem doktorske disertacije,²⁹ a koja se zasniva na izradi strukturno-funkcijskog analitičkog modela³⁰ (Sl. 14) u kojem su u matricu grada³¹ ugrađene četiri grupe podataka, pri čemu je svaka grupa podataka prikazana određenim grafičkim simbolima:

1. javne građevine – zgrade javne namjene i javni gradski prostori;
2. struktura izgradnje – a) insule bez zgrada; b) pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama; c) pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama; d) insule s blokovskom strukturom izgradnje;³²
3. način korištenja (namjena) – a) insule javne namjene; b) insule mješovite, pretežito javne namjene; c) insule mješovite, pretežito ostale namjene; d) insule ostalih namjena;³³
4. shema prometnog sustava na prostoru bastionskih utvrđenja.

Provedbom analize prema prethodno navedenoj metodi istraživanja³⁴ pokazano je da prostor na mjestu bastionskih utvrđenja u Varaždinu početkom 21. stoljeća ima sljedeća urbanistička obilježja:

1. Prevladavaju pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama i insule s blokovskom strukturom izgradnje, dok je pojedinačno najveći broj pretežito izgrađenih insula sa slobodnostojećim zgradama.
2. Prevladavaju insule mješovite, pretežito javne namjene, i insule javne namjene, dok je pojedinačno najveći broj insula mješovite, pretežito javne namjene.
3. Najveći broj zgrada javne namjene smješten je u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama, i u insulama mješovite, pretežito javne namjene.

SL. 13. UTVRĐENJA STAROGA GRADA POČETKOM 21. STOLJEĆA
FIG. 13 FORTIFICATIONS OF THE OLD TOWN, EARLY 21ST C.

4. Najveći broj javnih gradskih prostora nalazi se u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama i u insulama mješovite, pretežito javne namjene.

5. Najveći broj skupina javnih građevina također se nalazi u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama i u insulama mješovite, pretežito javne namjene.

6. Nema poteza.

7. Prometni sustav prostora na mjestu utvrđenja određuju radijalne ulice i vanjska obilazna ulica.³⁵

Analizom je pokazano da na prostoru nastalom preobrazbom bastionskih utvrđenja u Varaždinu prevladava mješovita struktura izgradnje u kombinaciji s mješovitom, pretežito javnom namjenom, dok je urbanističko očitavanje prostora na mjestu nekadašnjih utvrđenja u urbanoj matrici početkom 21. stoljeća ponajviše moguće zahvaljujući postojanju obilazne ulice na mjestu nekadašnjega puta oko tvrđavnog opkopa (*Via fossata ambiens*).³⁶

ZAKLJUČAK

CONSLUSION

U kontekstu Hrvatske, preobrazba utvrđenja oko varaždinske gradske jezgre u prvoj polovici 19. stoljeća vrlo je važan primjer, kako zbog činjenice da je Varaždin prvi veći grad kontinentalne Hrvatske u kojem je urbana preobrazba provedena, činjenice da je provedena krajem 18. te u prvoj polovici 19. stoljeća odnosno istodobno s prvim primjerima takve preobrazbe u europskim gradovima kao što su München, Bremen ili Hannover, tako i zbog urbanističke dovršenosti i promišljenosti samoga zahvata. U četrdesetak godina prve polovice 19. stoljeća utvrđenja su gotovo u potpunosti srušena i visinski ujednačena s razinom terena gradske jezgre i predgrada, te je na njihovu mjestu oblikovana nova urbana matrica koje su geometriju odredili pravci ulica kojima su povezane nekad razdvojene cje-

²⁹ KRAJNIK, 2007

³⁰ KRAJNIK, 2007: 207

³¹ Matricu grada čine granice između gradskih insula i prometnog sustava grada na istraživanom prostoru. Matrica je risana linearno, vanjskim rubom gradskih insula.

³² Različite strukture izgradnje u modelu prikazane su različitim grafičkim ispunama pojedinih insula matrice grada.

³³ Različiti načini korištenja u modelu prikazani su različitim intenzitetom sive boje kao ispunne pojedine insule (urbane kasete) matrice grada.

³⁴ Vidjeti Prilog!

³⁵ Detaljno tekstualno i grafičko objašnjenje shema prometnog sustava na prostoru bastionskih utvrđenja u hrvatskim i europskim gradovima u: KRAJNIK, 2007, 209-212.

³⁶ Prema urbanističkim obilježjima analizirani prostor pripada *integralnom tipu 1-B* (KRAJNIK, 2007: 266).

³⁷ Dovršenost i urbanistička definiranost zasigurno je posljedica razmjerno stabilne geopolitičke situacije na

line gradske jezgre i predgrađa (Sl. 16). O planskoj komponenti preobrazbe govori činjenica da je ona provedena temeljem plana Ignaza Beyschlaga iz 1807. godine, na kojem su urisane sve promjene u razdoblju od 1773. do 1807. godine, a koji je poslužio kao podloga za stvaranje nove urbane strukture, kao i podatak da je gradska uprava financirala razgradnju utvrđenja prodajom parceliranoga građevnog zemljišta na njihovu mjestu. O prepoznavanju potreba i mogućnosti stvaranja kvalitetnoga javnoga gradskog prostora na spoju gradske jezgre i predgrađa govori činjenica da su četiri novooblikovane urbane kasete na mjestu grabišta sačuvane od izgradnje pa su u njima oblikovani Banski i Kapucinski trg kao proširenja *Via fossata ambiens* na njenu sjeveroistočnom i jugozapadnom uglu, te javni gradski perivoj Prater-Graberje na zapadnom odnosno javni gradski perivoj Šetaliste (današnje Jagičevo setaliste) na južnom grabištu (Sl. 17 i 18).

Postojanje koncentracije javne namjene i javnih gradskih prostora na mjestu bastionskih utvrđenja dokazano je i analizom urbanističkih obilježja prostora nastalih preobrazbom bastionskih utvrđenja Varaždina, koja govore o prevladavanju mješovite strukture izgradnje u kombinaciji s mješovitom, pretežito javnom namjenom, a koja kao takva odgovaraju urbanističkim obilježjima prostora iste geneze u europskim gradovima kao što su Beč, Riga, Wrocław ili Würzburg. Činjenica da prostor nastao preobrazbom bastionskih utvrđenja u Varaždinu ima takva urbanistička obilježja i da je urbanistički dovršen i definiran³⁷ – jasno govore u prilog tvrdnji da su gradograđiteljski procesi u hrvatskim gradovima bili istovjetni ili vrlo slični onima u Europi (posebice u gradovima na prostoru nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije), što je u ovom slučaju vidljivo kroz postojanje zajedničkoga modela preobrazbe bastionskih utvrđenja prema konceptu Ringa kao modela proširenja povijesnih gradova u kojima su postojala utvrđenja oko gradske jezgre, a koja se u 19. stoljeću ruše.³⁸

prostoru Varaždina od početka 19. stoljeća, koja je vidljiva i u ujednačenom širenju grada u svim smjerovima izvan gradske jezgre: prostor utvrđenja vlastelinskoga grada i građanskoga naselja smješten je u središtu današnje kompaktne urbane strukture Varaždina (kompaktnom urbanom strukturom u ovom se slučaju podrazumijeva onaj dio urbanog tkiva koji ima obilježje kontinuirano izgrađenog prostora urbanog karaktera), a čini 1/30 (3,4%) njene ukupne površine (35 ha/1044 ha).

38 KNEŽEVIĆ, 1996: 313

39 MLINAR, 2001: 154

40 ŽIVKOVIC, 1978: 47

41 Generalni urbanistički plan Varaždina iz 1959. godine (Miroslav Kollenz i Dragan Boltar); Provedbeni urbanistički plan povijesne jezgre Varaždina (1977.-1983.) godine (autorska grupa: D. Boltar, D. Landau-Boltar, S. Jurković, Ž. Ružić), te brojni drugi projekti i urbanistički planovi izrađeni u razdoblju od 1959. do 1983. godine u Zavodu za urbanizam Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Princip planiranja prostora na mjestu bastionskih utvrđenja kao predjela koncentracije javnih građevina zadržan je u urbanističkim planovima izrađenim tijekom 20. stoljeća koji su se bavili kontaktnim prostorom gradske jezgre i predgrađa, pri čemu treba istaknuti konzervatorski pristup „Idejne regulacijske osnove grada Varaždina” Velimira Jamnickoga iz 1941. godine³⁹ i sveobuhvatni istraživačko-konzervatorsko-projektantski metodološki pristup⁴⁰ izrade planske dokumentacije za prostor varaždinske povijesne jezgre i rubnoga prostora u radovima Miroslava Kollenza i Dragana Boltara.⁴¹

PRILOG: ANALIZA URBANISTIČKIH OBILJEŽJA PROSTORA NA MJESTU BASTIJSKIH UTVRĐENJA U VARAŽDINU POČETKOM 21. STOLJEĆA

SUPPLEMENT: ANALYSIS OF URBAN FEATURES OF THE AREA REPLACING THE FORMER VARAŽDIN BASTION FORTIFICATIONS IN THE EARLY 21ST CENTURY

Od ukupno 28,39 ha površine prostora na mjestu bastionskih utvrđenja u Varaždinu početkom 21. stoljeća gradske insule zauzimaju

Sl. 14. MODEL ZA ANALIZU URBANISTIČKIH OBILJEŽJA PROSTORA NA MJESTU BASTIJSKIH UTVRĐENJA U VARAŽDINU POČETKOM 21. STOLJEĆA:

- 1 – GRANICA OBUHVATA ANALIZE;
- 2 – ZGRADA JAVNE NAMJENE;
- 3 – JAVNI GRADSKI PROSTOR;
- 4 – JAVNA NAMJENA;
- 5 – PRETEŽITO JAVNA NAMJENA;
- 6 – PRETEŽITO OSTALE NAMJENE;
- 7 – OSTALE NAMJENE;
- 8 – BLOKOVSKA STRUKTURA;
- 9 – PRETEŽITO IZGRAĐENA STRUKTURA;
- 10 – PRETEŽITO NEIZGRAĐENA STRUKTURA;
- 11 – INSULA BEZ ZGRADA;
- 12 – SKUPINA.

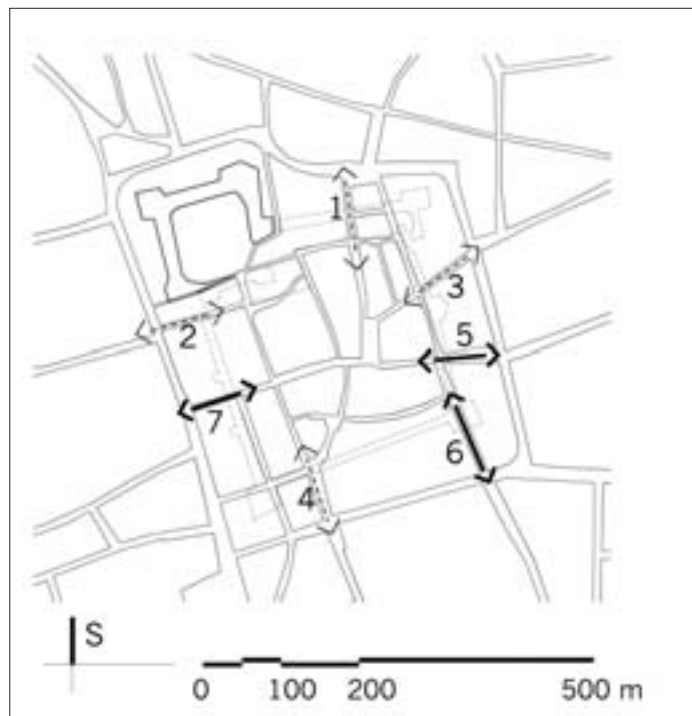
FIG. 14 MODEL FOR THE ANALYSIS OF URBAN FEATURES OF THE AREA REPLACING THE FORMER BASTION FORTIFICATIONS IN VARAŽDIN IN THE EARLY 21ST C.:

- 1 – THE SIZE OF THE ANALYZED AREA;
- 2 – PUBLIC BUILDINGS;
- 3 – PUBLIC URBAN AREA;
- 4 – PUBLIC PURPOSE AREA;
- 5 – PREDOMINANTLY PUBLIC PURPOSE AREA;
- 6 – PREDOMINANTLY OTHER PURPOSE AREA;
- 7 – OTHER PURPOSES;
- 8 – BLOCK-BASED STRUCTURE;
- 9 – PREDOMINANTLY BUILT-UP STRUCTURE;
- 10 – PREDOMINANTLY UNBUILT STRUCTURE;
- 11 – INSULA WITH NO BUILDINGS;
- 12 – CLUSTER.

SL. 15. PROSTOR KAPUCINSKOGA TRGA NA KATASTRSKOM PLANU IZMJERE K.O. VARAŽDIN OKO 1860. GODINE (DETAIL)
FIG. 15 KAPUCINSKI SQUARE ON CADASTRAL MAP AROUND 1860 (DETAIL)

SL. 16. POVEZIVANJE GRADSKJE JEZGRE S PREDGRADEM ULICAMA: 1 – ULICA LJUDEVITA GAJA; 2 – ULICA VATROSLAVA LISINSKOG; 3 – ULICA IVANA KUKULJEVIĆA; 4 – DRAŠKOVIĆEVA ULICA; 5 – PAVLINSKA ULICA; 6 – ULICA ALOJZIJA STEPINCA; 7 – ULICA ANDRIJE KAČICA MIOSIĆA
←→ ULICA TRASIRANA NAKON RAZGRADNJE UTVRĐENJA
←-----→ ULICA NA MJESTU NEKADAŠNJEG ULAZA U UTVRDU
FIG. 16 LINKING THE TOWN NUCLEUS WITH THE SUBURBS BY STREETS: 1 – LJUDEVITA GAJA ST.; 2 – VATROSLAVA LISINSKOG ST.; 3 – IVANA KUKULJEVIĆA ST.; 4 – DRAŠKOVIĆEVA ST.; 5 – PAVLINSKA ST.; 6 – ALOJZIJA STEPINCA ST.; 7 – ANDRIJE KAČICA MIOSIĆA ST.
←→ A STREET TRACED AFTER CONVERSION
←-----→ A STREET ON THE SITE OF THE FORMER ENTRANCE TO THE FORTIFICATIONS

21,39 ha odnosno 75,34%, dok prometni sustav zauzima 7,0 ha odnosno 24,66% ukupne površine. Na analiziranom prostoru prevladavaju pretežito izgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama koje zauzimaju 9,49 ha odnosno 44,36% ukupne površine insula, dok pretežito neizgrađene insule sa slobodnostojećim zgradama zauzimaju 9,2 ha (43,01%), insule s blokovskom strukturom izgradnje 1,57 ha (7,34%), a insule bez zgrada 1,14 ha odnosno 5,3% ukupne površine insula.

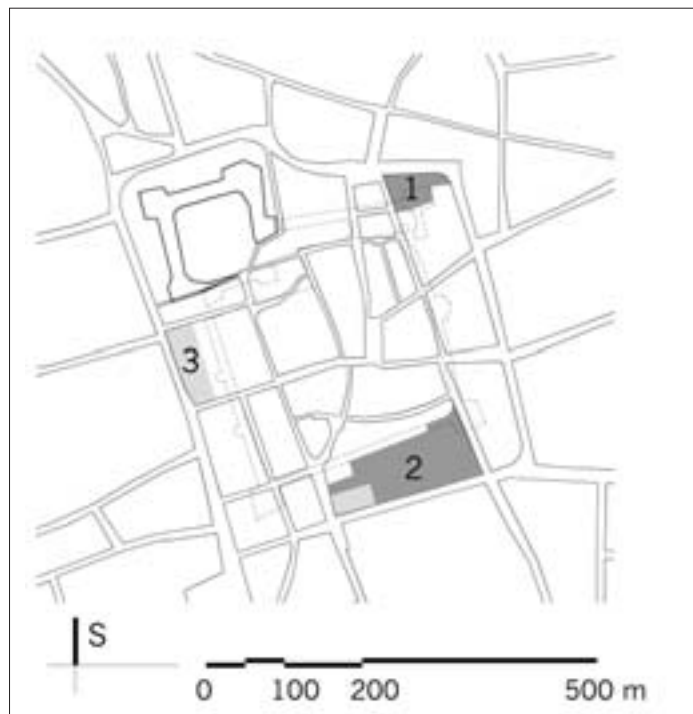
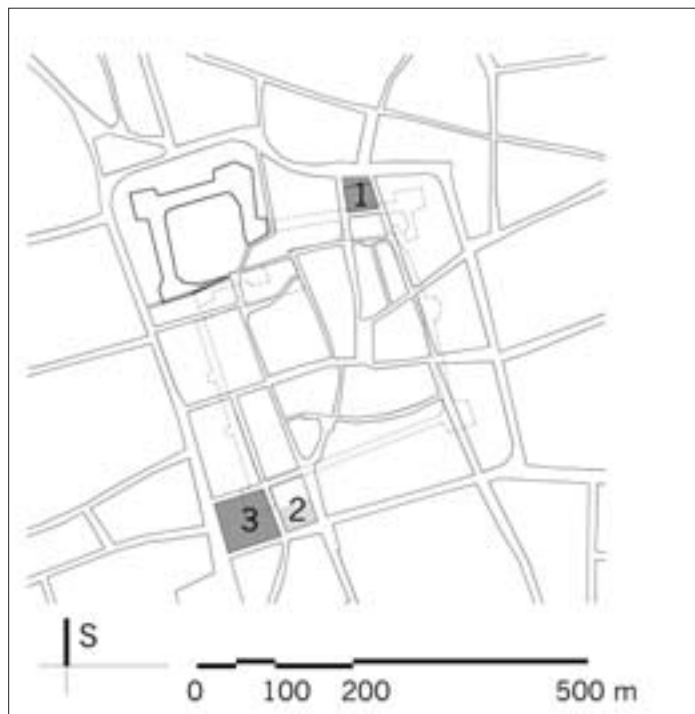
Analizom načina korištenja insula utvrđeno je da na prostoru na mjestu nekadašnjih bastionskih utvrđenja prevladavaju insule mješovite, pretežito javne namjene, koje zauzimaju 12,1 ha odnosno 56,57% površine insula. Insule javne namjene zauzimaju 1,14 ha (5,3%), insule mješovite, pretežito ostale namjene 2,66 ha (12,44%), a insule ostalih namjena 5,5 ha odnosno 25,7% ukupne površine insula. Prometni sustav na prostoru bastionskih utvrđenja obilježava kontinuirana obilazna ulica trasirana vanjskim rubom nekadašnjih utvrđenja i ulice okomite na nju koje povezuju nekadašnju gradsku jezgru s predgradem.

Od ukupno 11 zgrada javne namjene na analiziranom prostoru najveći je broj smješten u insulama mješovite, pretežito javne namjene – ukupno 8 ili 72,72% ukupnog broja zgrada javne namjene. U insulama javne namjene nema zgrada javne namjene, dok se u insulama mješovite, pretežito ostale namjene nalaze tri zgrade javne namjene (27,28% njihova

ukupnog broja). Od ukupno sedam javnih gradskih prostora unutar granica obuhvata analize najveći je broj smješten u insulama mješovite, pretežito javne namjene – ukupno pet javnih gradskih prostora ili 71,43% njihova ukupnog broja. U insulama javne namjene smještena su dva javna gradska prostora (28,57% njihova ukupnog broja), dok u insulama mješovite, pretežito ostale namjene nema javnih gradskih prostora. Na prostoru nekadašnjih bastionskih utvrđenja smještene su tri skupine⁴² javnih građevina, u insulama koje zauzimaju 11,07 ha ili 51,75% ukupne površine insula, pri čemu su sve tri grupacije smještene u insulama mješovite, pretežito javne namjene (zauzimaju 51,75% površine insula). U insulama javne namjene i u insulama mješovite, pretežito ostale namjene – nema skupina.

Od ukupno jedanaest zgrada javne namjene na analiziranom prostoru pet ih je smješteno u pretežito izgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama (45,45% ukupnoga broja zgrada javne namjene); pet zgrada javne namjene (45,45%) u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama, dok se jedna zgrada javne namjene nalazi u insuli s blokovskom strukturom izgradnje (9,1% ukupnoga broja zgrada javne namjene).

⁴² Skupinu čini jedna ili više zgrada javne namjene te jedan ili više javnih gradskih prostora unutar iste insule (urbane kasete).

Od ukupno sedam javnih gradskih prostora unutar granica obuhvata analize najveći je broj smješten u pretežito neizgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama – ukupno tri javna gradska prostora ili 42,86% njihova ukupnog broja. U pretežito izgrađenim insulama sa slobodnostojećim zgradama smještena su dva javna gradska prostora (28,57%), kao i u insulama

bez zgrada, dok u insulama s blokovskom strukturom izgradnje nema. Od tri insule sa skupinama javnih građevina, dvije insule imaju pretežito neizgrađenu strukturu (zauzimaju 43,01% ukupne površine insula), dok jedna insula ima pretežito izgrađenu strukturu (zauzima 8,74% ukupne površine). Ne postoje skupine u insulama s blokovskom strukturom izgradnje.

SL. 17. POVEZIVANJE GRADSKJE JEZGRE S PREDGRAĐEM TRGOVIMA:

- 1 – TRG BANA JELACIĆA;
- 2 – NEKADAŠNJI PROSTOR TRGA NA MJESTU ZGRADE POŠTE;
- 3 – KAPUCINSKI TRG.

FIG. 17 LINKING THE TOWN NUCLEUS WITH THE SUBURBS BY SQUARES:

- 1 – BAN JELACIĆ SQ.;
- 2 – FORMER SQUARE ON THE SITE OF THE POST OFFICE BUILDING;
- 3 – KAPUCINSKI SQ.

SL. 18. POVEZIVANJE GRADSKJE JEZGRE S PREDGRAĐEM PERIVOJIMA:

- 1 – PERIVOJNI PROSTOR UZ TRG BANA JELACIĆA;
- 2 – ŠETALIŠTE VATROSLAVA JAGICA;
- 3 – NEKADAŠNJI PRATER-GRABERJE.

FIG. 18 LINKING THE TOWN NUCLEUS WITH THE SUBURBS BY PARKS:

- 1 – PARK ADJACENT TO BAN JELACIĆ SQ.;
- 2 – VATROSLAV JAGIC PROMENADE;
- 3 – FORMER PRATER-GRABERJE.

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

1. BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, B.; OBAD ŠČITAROCI, M. (2004.), *Gradski perivoji Hrvatske u 19. stoljeću*, Ščitaroci, Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, Zagreb
2. GUTKIND, E. A. (1964.), *International History of city development – Urban Development in Central Europe* (Vol. I), Collier-Macmillan Limited, London
3. HORVAT, R. (1993.), *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad; Grad Varaždin, Varaždin
4. KNEŽEVIĆ, S. (1996.), *Zagrebacka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb
5. KRAJNIK, D. (2007.), *Urbanistička preobrazba bastionskih utvrđenja – Modeli i urbanistička obilježja preobrazbe sedam gradova kontinentalne Hrvatske u kontekstu europske gradogradnje*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
6. LENTIC-KUGLY, I. (1973.), *Varaždin nakon požara*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Zagreb
7. LENTIC-KUGLY, I. (1977.), *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
8. LENTIC-KUGLY, I. (2001.), *Zgrade Varaždinske povijesne jezgre*, Naklada Ljevak, Zagreb
9. MLINAR, I. (2001.), *Prolegomena za opus arhitekta i urbanista Velimira Jamnickog*, „Prostor”, 9, 2(22): 149-162, Zagreb
10. MOLLIK, K., REINING, H., WURZER, R. (1980.), *Planung und Verwicklungung der Wiener Ringstrassenzonen*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden
11. RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2004.), *Urbanistički razvoj hrvatskih gradova od Napoleonova doba do pada Habsburške Monarhije u europskom kontekstu*, Zbornik 1. kongresa PUH: 117-126, DPUH & IPU, Zagreb
12. ŽIVKOVIĆ, Z. (1978.), *Obnova gradskih središta i zaštita kulturnih spomenika u SR Hrvatskoj: Slavonski Brod, Čakovec, Varaždin, Karlovac, Zadar*, „Arhitektura”, (166+167): 46-47, Zagreb
13. ŽMEGAC, A. (2000.), *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Golden marketing, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
14. *** (2002.), *Veliki atlas Hrvatske*, Mozaik knjiga, Zagreb

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Državna geodetska uprava, Zagreb
2. Državni arhiv Varaždin (DAV), Varaždin
3. Gradski muzej Varaždin, Varaždin
4. Knjižnica Katedre za urbanizam, Arhitektonski fakultet, Zagreb
5. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

Sl. 1.	ŽMEGAC, 2000: 161
Sl. 2.	LENTIĆ-KUGLY, 2001: 12
Sl. 3.-7., 9., 10., 14., 16.-18.	Crtež: Krajnik
Sl. 8., 11., 13.	Foto: Krajnik
Sl. 12., 15.	DAV, original u Područnom uredu za katastar u Varaždinu, k.o. Varaždin, list 21

SAŽETAK

SUMMARY

CONVERSION PROCESS OF BASTION FORTIFICATIONS IN VARAŽDIN

The conversion process of bastion fortifications in the European 19th century cities produced some of the most significant urban solutions of the period. The areas of the former fortifications were transformed into high-quality expansions of the town nuclei with predominantly public buildings, representative residential buildings and public urban areas. The aim of this paper is to analyze the characteristics of the conversion process itself as well as the characteristics of the resulting urban solutions in the early 21st century in Varaždin. The intention is also to show that the 19th century urban development of Varaždin was in line with the similar trends of development in some other European cities.

Varaždin, a major urban center of northwestern continental Croatia with a population of 50 000, lies along the south bank of the river Drava. Between the 16th and the 18th century it was a major military center of continental Croatia. It was even the capital of Croatia between 1756 and 1778. Nowadays Varaždin is known as a Baroque town owing to the fact that its medieval nucleus underwent a successful transformation under the Baroque architectural influence. The town is thus characterized by a harmonious unity of these dominant stylistic and historical influences.

The history of Varaždin fortifications, i.e. the nucleus of the present town, goes back to the Middle Ages. In the early 12th century the present Old Town was the site of a manor (*Castrum comitis*). During the 16th and 17th centuries a civilian settlement developed south from the manor as a suburban area. In the mid 15th century it was fortified by the wooden palisades – the first form of fortifications. The walls were put up there later, in the early 16th century. Due to the fact that Varaždin became an important geostrategic center of the region by the mid 16th century, the fortifications of the manor and the civilian settlement were redesigned in the spirit of the Italian Renaissance fortifications architecture. The manor was thus modernized by the construction of semi-circular towers linked by massive walls in front of which there was a moat filled with water and wide earthen walls with corner bastions. A long stone wall with a dominant bastion on the eastern part was erected in front of the northern wall of the civilian settlement. The earthen connecting walls with three bastions were erected along the walls in the eastern, southern and western parts of the civil-

ian settlement fortifications which retained their irregular quadrilateral form. Although some proposals for the modernization of the fortifications were put forward as early as the 17th century, the form and size of Varaždin fortifications remained almost intact in the period following the first attempt at their modernization by the mid 16th century and remained so until their final disappearance after 1807. As the Turks had been expelled from Slavonia by the end of the 17th century, the bastion fortifications lost their utilitarian function and became, in fact, a hindrance to urban development. They were a visual and a physical barrier which prevented the linking of the town nucleus with the outskirts. Moreover, marshy waters in the moat posed a serious sanitary problem. In 1768 the town government put forward a plan for reclaiming and filling up the moat. However, the action was postponed until the early 19th century for lack of funds. Meanwhile, between 1773 and 1807, the town walls were pierced and dry passages over the moat made at the points of high traffic density. Once an integral site was thus divided into five unequal parts. Such a division became a foundation for an urban matrix after 1807 when the final disintegration process started. The process was based on the town map made by Ignaz Beyschlag in the same year showing all changes in the urban structure from 1791 until the early 19th century.

The process of disintegration and conversion of Varaždin fortifications took place over a relatively short period when the fortifications around the civilian town almost completely vanished (during the first half of the 19th century) and a new urban matrix was formed instead. It remained unchanged until the early 21st century. The fortifications around the manor were almost entirely preserved. The conversion process of Varaždin fortifications around the town nucleus in the first half of the 19th century is a remarkable example in Croatian urban development history for several reasons. Firstly, Varaždin was the first large Croatian continental town in which urban transformation was carried out. Secondly, the process ran concurrently with the similar conversion processes in other European cities like Munich, Bremen or Hannover throughout the late 18th and the early 19th century. Thirdly, the entire urban conversion was carried out systematically and with due consideration from an urban planning

point of view. During the first half of the 19th century, the fortifications were almost entirely demolished and leveled with the ground level of the town nucleus and the outskirts. A new urban matrix was formed on these sites, with its geometry defined by the streets linking the nucleus and the suburbs that were once separated. The hypothesis about the conversion as a strategically planned process may be supported by two arguments: on the one hand it was based on the plan made by Ignaz Beyschlag from 1807 which served as a foundation for a new urban structure. On the other hand, the town government financed the conversion process by selling out the land on these sites as the building lots. The fact that four newly-formed blocks were not intended for development further supports the argument that the process was well planned and thoughtfully carried out. It reflects a general awareness of the needs and possibilities to create a high-quality public urban space in the area linking the town nucleus with the outskirts. For this reason, these blocks became the sites of Banski and Kapucinski squares laid out as the expansions of *Via fossata ambiens* on its northeastern and southwestern corners as well as a public town park *Prater-Graberje* on the western side and a public town park *Šetaliste* (today *Jagicevo šetaliste*) on the southern side.

The existence of public urban areas on the sites of the former bastion fortifications is proved here also by the analysis of urban features of the areas formed by the conversion of Varaždin bastion fortifications. Predominantly, there is a mixed type of construction with mixed, predominantly public purpose buildings. Such urban features clearly correspond to those characterizing the areas of the same origin in European towns like Vienna, Riga, Wrocław or Würzburg. The fact that the area formed by the conversion of Varaždin bastion fortifications exhibits identical urban features and that it is completed and clearly defined from an urban planning point of view confirms the hypothesis that the urban development of Croatian towns was identical or remarkably similar to the type of development in other European cities – particularly those that were once included within the territory of Austro-Hungarian Empire. In this case it is clearly recognized in the existence of a common model of bastion fortifications conversion following the *Ring* concept.

DAMIR KRAJNIK
MLADEN OBAD ŠITAROCI

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

Dr.sc. **DAMIR KRAJNIK**, dipl.ing.arh., znanstveni novak – viši asistent na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Sudjeluje u nastavi Katedre za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.

Dr.sc. **MLADEN OBAD ŠITAROCI**, dipl.ing.arh., redoviti je profesor Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor je šest knjiga, 60-ak pisanih radova i oko 140 stručnih projekata. [www.scitaroci.hr]

DAMIR KRAJNIK, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., junior researcher – senior assistant at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. He teaches courses within the Department of Urban and Physical Planning and Landscape Architecture.

MLADEN OBAD ŠITAROCI, Dipl.Eng.Arch., Ph.D., full professor at the Faculty of Architecture of the University of Zagreb. He is the author of 6 books, 60 papers and ran 140 projects. [www.scitaroci.hr]